

HALADOVÁ, Silvia – MASARYK, Matej, ed.: DOMINIK TATARKA. SPISOVATEĽ VO VÍRE DOBY. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2022. 201 s.

Martin Makara

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.1.7>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8339-6383>

Tridsiate výročie smrti Dominika Tatarku (14. marca 1913 – 10. mája 1989) sa po stom výročí jeho narodenia stalo v krátkom období už druhou príležitosťou pre systematickejšiu reflexiu jeho diela, verejného pôsobenia a osobnosti. Vedecká konferencia, ktorú 14. mája 2019 zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s Katedrou slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, a zborník *Dominik Tatarka. Spisovateľ vo víre doby* tak predstavujú mierny posun pozornosti od „Tatarku v texte“ – téme, ktorej bola v roku 2013 venovaná konferencia *Dominik Tatarka: Texty a zborník Texty Dominika Tatarku* (2014) – k „Tatarkovi v kultúre a spoločnosti“. Svedčí o tom nielen sociálna rola spisovateľa v podnázve publikácie, ale tiež jej dvojdomosť: zatiaľ čo prvé štyri príspevky sú združené v časti *Reflexie Tatarkovej tvorby v literárnej vede*, ďalšie tri príspevky predstavujú *Pôsobenie Tatarku na spoločenskom a politickom poli v kontexte historických zlomov*. Výraznejší „osobnostný“ rozmer konferencie a recenzovaného zborníka potvrdzuje aj záznam diskusie, ktorý je spolu s fotoprílohou zaradený na konci publikácie.

Mária Bátorová, ktorá sa D. Tatarkom dlhodobo zaoberá a je autorkou monografie *Dominik Tatarka – slovenský Don Quijote* (2012), vo svojom úvodnom príspevku *Osobnosť a dielo Dominika Tatarku proti noci dvadsiateho storočia* reflektuje Tatarkovo dielo v úzkej spätosti s jeho životom a príslušným milieu. Naproti ostatným príspevkom, ktoré sú vo vzťahu k Tatarkovmu kultovému či ikonickému statusu neutrálne alebo problematizujú jeho východiská, vyznieva voči tomuto statusu štúdia M. Bátorovej skôr apologeticky; vyzdvihuje Tatarkove „autentické konanie a bytie“ a jeho bytostnú potrebu slobody (strana 23) a vymedzuje sa skôr parciálne, keď napríklad porovnáva Tatarkove stvárnenia vzťahu k žene (matke v prípade poviedky *Ešte s vami pobudnúť* a mladej Francúzke v *Písáčkách*), vzhľadom na (ne)prítomnosť „narcizmu a potreby, aby mu ostatní závideli“ (strana 22) v nich nachádza nerovnakú etickú hodnotu a „opravdivosť“ (strana 22), ktorá nemá jednoznačný význam. Nie je tiež úplne jasné, prečo v príspevku autorka nápadne typograficky zdôrazňuje, že D. Tatarka sa „ako jeden z mála spisovateľov“ zúčastnil Slovenského národného povstania; jednak preto, že jeho účasť v povsta-

ní nemá v kontexte celého príspevku špecifickú dôležitosť, ale tiež preto, že ide o relatívne tvrdenie; do Povstania sa publicisticky, organizáčne, ale aj bojovo zapojilo viacero literátov, pričom mená niektorých z nich (napríklad Vladimíra Mináča či Juraja Špitza) užšie súvisia aj s Tatarkovým povojnovým pôsobením. Pre jeho individualizáciu v rámci svojej spisovateľskej kohorty a súdobého literárneho diania sa preto účasť v Slovenskom národnom povstaní nezdá byť rozhodujúca, akokoľvek významná bola z formatívneho hľadiska.

Na svoje skoršie štúdie o D. Tatarkovi nadväzuje príspevkom *Ornamenty a deformity v algoritme ikonického rozprávania. Spisovateľ Tatarka v desaťročí 1959 - 1969* aj Zora Prušková. V „najliterárnovednejšom“ texte zborníka sa zaoberá poetikou štyroch Tatarkových kníh vytýčeného obdobia: *Rozhovory bez konca* (1959), *Démon súhlasu* (1963), *Prútené kreslá* (1963) a *Proti démonom* (1968). Navzdory tomu, že sa D. Tatarka od polovice šesťdesiatych rokov na čas epicky odmlčal, „[r]ozľahlosť a perspektívy svojej aktuálnej súčasnosti autor objavuje v žánri osobnej kultúrotvornej eseje“ (strana 29), ktorá ako súčasť autorovej publicistiky predstavuje relatívne kontinuum s jeho epickou tvorbou. Pre porozumenie Tatarkovej práce v období od narušenia totality socialistického realizmu až po august 1968 sa Z. Prušková vracia do obdobia Tatarkových publicistických začiatkov v raných štyridsiatych rokoch, v rámci ktorých si všima jeho zvláštny dôraz na transcenciu a formu ako jej materiálne vyjadrenie. Na tejto báze uňho neskôr originálne identifikuje „kult takého objektu, ktorý ako zástupná veličina komprimuje historický čas do mytologických konštánt a pragmaticky fungujúceho reprezentatívneho [...] znaku - objektu“ (strana 38). Názov príspevku Z. Pruškovej vyjadruje okrem iného Tatarkovo vedomie mediality jazyka umožňujúce pružnú prácu s výrazom, „povýšeným, literárne apropriovaným klišé“ (strana 43) a dosahovaným účinkom u masového čitateľa.

D. Tatarku publicistu predstavuje Mária Stanková v rovnomennom príspevku s podná-

zvom *Cesta spisovateľa od šéfredaktora Hlasu ľudu k šéfredaktorovi Kultúrneho života*. Tatarkovo publicistické pôsobenie uvádza v kontexte významného beletristického a publicistického personálneho prieniku v slovenských dejinách. „Povolanie spisovateľ-publicista“ (strana 48) sa tak ukazuje v priebehu 19. a 20. storočia v slovenskej literatúre ako takmer typické. Už počas Slovenského národného povstania D. Tatarka redigoval, respektíve viedol nástenné noviny *Hlas ľudu* a povstalecký Slobodný vysielač a ako novinár pokračoval aj v povojnovom období: najprv písal pre *Národnú obrodu* a až do oficiálneho zákazu jeho účasti na verejnom živote spolupracoval s niekoľkými ďalšími periodikami. V päťdesiatych rokoch bol navyše členom redakčnej rady *Kultúrneho života*, do ktorej sa krátko vrátil i v roku 1968, keď bol tiež navrhnutý za šéfredaktora časopisu. Práve spolupráci s *Kultúrnym životom* venuje M. Stanková najviac pozornosti, pretože na jeho stránkach vychádza viacero zásadných Tatarkových textov: od reakcie na kritiku svojho diela v období politických procesov cez neskoršie kritické vymedzenie sa voči socialistickému realizmu až po odmietavú reakciu na odchod Ladislava Novomeského, Miroslava Válka a Vojtecha Mihálíka z redakčnej rady časopisu v roku 1968. Autorka približuje okolnosti a rieši nejasnosti týkajúce sa Tatarkovho vymenovania za šéfredaktora *Kultúrneho života*, ktorým sa však stal až po zamýšľanom prerušení, fakticky však zastavení vydávania časopisu. Inak kompaktné sledovanie Tatarkovej publicistickej praxe v príspevku značne komplikuje fakt, že štúdiu chýbajú priebežné bibliografické odkazy (uvedený je len ich záverečný sumár), čiže čitateľ nevie vždy spoľahlivo priradiť citácie k zdrojom.

Lucyna Spyryka v translatologickej štúdiu *Tvorba Dominika Tatarku v poľských prekladoch*, uzatvárajúcej literárnovednú časť zborníka, podáva prehľad o jedinom knižnom preklade Tatarkovho diela do poľštiny (*Wiklinove fotele*, 1965) a o ďalších časopiseckých prekladoch. V úvodnej časti objasňuje inštitucionálnu bázu literárnych prekladov z poľštiny do slovenčiny a naopak v povojnovom období, ktorá

je kľúčová pre pochopenie, prečo D. Tatarka do poľštiny takmer neprenikol – a ak áno, tak skôr ako disident než spisovateľ. K ďalším príčinám tejto skutočnosti radí fázový posun československej a poľskej kultúry s ohľadom na socialistický realizmus (ktorý v Poľsku stratil výsadné postavenie už v roku 1955), s tým súvisiacu väčšiu orientáciu poľskej literatúry na preklady zo Západu, ale aj istý zmätok na poľskej strane v tom, kto je český a kto slovenský spisovateľ. V druhej polovici štúdie autorka konfrontuje do poľštiny preložené úryvky z jeho ďalších kníh s originálmi, pričom pri viacerých konštatuje štylistické aj významové nepresnosti vyplývajúce z neporozumeniu osobitostiam spisovateľovej poetiky. V závere napokon objasňuje príčiny dosiaľ neúspešného projektu vydania už preloženého knižného výberu z Tatarkovho diela. Jej príspevok predstavuje vyčerpávajúci prehľad súvislostí v poľštine dostupného fragmentu Tatarkovho diela, ktorý nepriamo (a zvlášť v kontexte záverečnej diskusie zborníka a vlašných ohlasov súčasných poľských čitateľov na jediný ucelený poľský preklad) podnecuje otázku, nakoľko a z akého hľadiska by bolo relevantné ďalšie budúce uvedenie D. Tarku do poľštiny.

Druhú časť zborníka venovanú Tatarkovmu povojnovému spoločensko-politickému pôsobeniu otvára štúdia Branislava Kinčoka *Dominik Tatarka a politické procesy v rokoch 1948 – 1954*. Kvalitne materiálovo podložené, precízne stopovanie Tatarkovho účinkovania v období najbrutálnejšieho politického prenasledovania skutočnej i vyfabrikovanej opozície režimu Komunistickej strany Československa má v štúdií úvod s neurčitými, nepriamo hodnotiacimi konštatovaniami; zmeny v slovenskej spoločnosti po roku 1948 sú označené ako „neprirodzené“ (je, samozrejme, legitímne s nimi nesúhlasiť, ale nie je jasné, aký je rozdiel medzi „prirodzenými“ a „neprirodzenými“ historickými zmenami) a podľa autora ich sprevádzalo „presadzovanie nových, často pochybných hodnôt na úkor tých domácich a stáročiami overených“ (strana 87). Štúdia ukazuje D. Tarku ako významného účastníka dobového

literárneho poľa, ktorého dielo režim využíval pre podporu svojich politik (autor takto usúvzťažňuje *Farskú republiku* a kriminalizáciu kňazov a rehoľníkov), no ktorý sám nebol imúnny voči kritike a v období kulminácie politických procesov sa dostal na samú hranicu vylúčenia z oficiálnej kultúry (napokon, výber textov *Ludia a skutky* bol v roku 1950 zošrotovaný) či dokonca perzekúcie. Kinčokov príspevok je zvlášť cenný, pretože komplexne zachytáva situáciu popredného verejného intelektuála na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorý sa ocitá v nejednoznačnom postavení a sebazachovne volí v kontexte svojho ostatného života veľmi problematickú taktiku vstupu na stranu „prokurátorov“.

Na rovnaké obdobie, avšak z mierne odlišnej perspektívy, sa zameriava Elena Londáková v stati *Dominik Tatarka – slovenský ľavicový intelektuál v 50. rokoch 20. storočia*. Rekonštruje genézu Tatarkovho vývinu ako ľavičiara: už ako študent bol členom Komunistickej študentskej frakcie a členom Komunistickej strany Slovenska sa stal v období Slovenského národného povstania. Dôležitú úlohu v jeho príklone ku komunizmu zohrala aj generačná príslušnosť a skúsenosť ústiaca do kolektívneho cieľa „vybudovať nové moderné Slovensko 20. storočia. Išlo už ‚len‘ o to, akým spôsobom, v akej forme a akým smerom sa bude krajina uberať“ (strana 121). V období po druhej svetovej vojne sa D. Tatarka stal jedným z popredných predstaviteľov novej, socialistickej literatúry, a súčasne sa s jej ústrednou metódou ako jeden z prvých začal rozchádzať, keď už v roku 1956 v *Kultúrnom živote* na pokračovanie uverejňoval svojho *Démona súhlasu*. Štúdia nie je dôsledná pri časovom rámci deklarovanom v nadpise, pretože veľa priestoru venuje aj Tatarkovmu pôsobeniu v šesťdesiatych rokoch, ktoré boli oproti predchádzajúcej dekáde v mnohom odlišné, no ani v perspektíve D. Tarku ako ľavičiara: predstavené sú okolnosti jeho pôsobenia ako ľavicového intelektuála, už však nie jeho podstata – alebo agenda, ak chceme – čím sa vlastne ako ľavičiar zaoberal, aký druh ľavice predstavoval pod povrchom vynútených marxisticko-lenin-

ských deklarácií. Keďže príspevok má výrazný presah aj poza päťdesiate roky, pre jeho tému by bolo relevantné takisto preskúmanie toho, ako D. Tatarka svoje lavicové presvedčenie chápal v období po vylúčení z verejného života, či sa sám socializmu úplne zriekol, alebo šlo o koestlerovský prípad, že sa socializmus zriekol jeho.

Autorom posledného príspevku *Dominik Tatarka a katolícka cirkev* je František Neupauer. Podobne ako v prípade štúdie B. Kinčoka, aj táto práca má kvalitnú materiálovú bázu a v relatívne úzkom časovom zábere dokumentuje Tatarkov návrat k cirkvi v období normalizácie. Ešte než sa však autor dostane k tomuto zblíženiu spisovateľa a tajnej cirkvi, predstavuje jej vznik a ideové zdroje, ako aj všeobecnejší vzťah katolíckej cirkvi a komunistickej ideológie. F. Neupauer si v pútavom úvode svojho príspevku všíma, že okolnosti Tatarkovho úmrtia vytvárajú dojem, akoby umrel náboženský spisovateľ, no práve v detailoch ohlasov na spisovateľovu smrť sa naznačuje zložitý vzťah Tatarku a cirkvi v kontexte celého jeho života. Napokon, v odvolávke na Antona Hykischa si F. Neupauer všíma ako kľúčové slovo D. Tatarku v päťdesiatych rokoch „nenávisť“, a tiež pripomína súvislosť perzekúcie kléru a Tatarkovej „proticirkevnej“ *Farskej republiky*. Identifikuje faktory, ktoré mohli prispieť k Tatarkovej spätnej konverzii: od generačného presvedčenia o poslaní spisovateľa ako „svedomia národa“ cez svetonázorový vývin od mladíckeho nihilizmu cez aktivizmus v zrelom veku po eternizmus v starobe (strana 156) až po kontakt s ľuďmi, s ktorými mohol spoluuskutočňovať svoju predstavu Obce božej. Vďaka rozsiahlemu citovaniu z Tatarkovej korešpondencie, ale tiež samizdatu či homílie, ktorú pri príležitosti jeho úmrtia predniesol Anton Srholec, štúdia podáva komplexný obraz o poslednej fáze spisovateľovho svetonázorového oblúka, ktorý nielen v náboženskej otázke manifestuje mnohé protirečenia a dodnes generuje isté napätie pri jeho reflexii.

Ukázalo sa to aj v diskusii na záver konferencie, ktorej prepis je takisto zaradený v zborníku. Jej hosťami boli Ján Budaj, Peter Daro-

vec a Dušan Dušek, moderátorom Peter Jašek. O Tatarkovej osobnosti sa v nej hovorilo v rozličných kontextoch; J. Budaj upozornil na vnímanie D. Tatarku ako „archetypálnej postavy, ktorú si o Slovákoch vytvorili v českej kultúre už niekedy v 19. storočí“ (strana 164), a tento jeho profil bol usúvzťažnený s generačným „chlapáctvom a sebaapresadzovaním aj vo verejnom diskurze“ (strana 177). Aj vzhľadom na autobiografickosť, ktorá je výraznou črtou disidentskej literatúry, P. Darovec vyjadril domnienku, že Tatarkove texty je pre ich správne porozumenie potrebné čítať v úzkej súvislosti s „osobnostne dotovaným svetom za literárnym textom“ (strana 170). Až v takomto paralelnom čítaní sa odhaľuje stály pomer medzi autorovým presvedčením, dielom a svetom, ktorý sa na základe meniacich sa okolností v autorovej osobnosti rekonfiguroval, „ale vždy to bolo entuziastické, v tomto zmysle amatérske, akoby naplno“ (strana 171). V takomto zmysle možno hovoriť o autenticite aj napriek tomu, že popri konštatovaní opakovanej premeny Tatarkových východísk vyznieva paradoxne; spočíva uňho totiž skôr v celostnej štruktúre života než v konkrétnej realizácii jednotlivých súčastí. V závere diskusie P. Darovec sumarizuje, že preňho je Tatarkovo „miesto už viac v dejinách literatúry ako v nejakej živej literatúre“, no súčasne „sa cez neho dajú čítať dejiny“, a v tejto súvislosti Tatarku nemožno obísť (strana 183).

Spoluzostavovateľ zborníka Matej Masaryk v jeho úvode píše, že pri D. Tatarkovi naďalej ostáva množstvo otázok čakajúcich „na uspokojivé a (aj) sentimentom nedeformované odpovede“ (strana 9). Publikum, ktoré sa do záverečnej diskusie zapojilo a za ktorým možno tušiť aj niektorých prispievateľov do zborníka, v podobnom zmysle vyjadrilo výhrady voči pretrvávajúcej idealizácii D. Tatarku a zrelativizovaná v nej bola aj jeho literárna výnimočnosť. Aj keď recenzovaný zborník nerozširuje poznanie o D. Tatarkovi do šírky, ale skôr do hĺbky a precizuje poznanie vybraných aspektov jeho diela a pôsobenia, prispieva k vitanej demýtizácii spisovateľa a vcelku spochybňuje koncept akéhosi „organického vývoja“ bez ruptúr ako jeho

72 zvonka nanútených narušení. Zlomy v Tatar-
kovej práci aj živote nemajú vo svojom pôvo-
de, etickom či neetickom rozhodnutí spisova-
teľa povahu násilnej nevyhnutnosti a svedčia
o tom, že prudké vývojové protirečenia nemusia

byť len deštruktívne (hoci zvlášť v päťdesiatych
rokoch ich dôsledky takými u D. Tatarku boli),
ale môžu viesť tiež k hodnototvornej transcen-
dencii okamžitej situácie, o ktorú sa D. Tatarka
svojím spôsobom celý život usiloval.